

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A háromszor született iskola

A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (4.)

Az iskola alapításáról szóló legutóbbi tanulmány egy szerkesztői megjegyzéssel zárult: „folytatjuk”. Az idézőjelbe tett szó ezúttal a történeti valóság megrepedt tükré: egyszerre sugallja valaminek a végét és a megmaradást. A Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium jogelődjeinek, az Evangélikus Geduly Henrik Leánygimnáziumnak és az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának története is megszakadt 1948-ban, de a két iskola egyesülésével létrejött Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium történeteként 1949-től folytatódott.¹

Ebben a folyamatban minden habitus megtalálta a maga helyét: a megújulás reménye éppúgy, mint az ellenállás, az áldozattá válás éppúgy, mint a marxista ideológia hithű követése és követelése vagy éppen a *modus vivendi*. Leginkább pedig – a legjobb tanárok részéről – a pedagógiai hivatás magas szintű képviselője és az erkölcsi tartás.

Hogyan történt a korszakváltás, az államosítás az akkor harmincegy éves Evangélikus Leánygimnáziumban és az Angolkisasszonyok tizennyolc éve létező Leánygimnáziumában?

1948 a két iskolában

Egyszerre zárás és egyszerre kezdet ez az évszám – 1948: a Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium számára a harmadik születése.

A nőnevelés ügyét elindító nyíregyházi egyházi iskolák államosítása névváltoztatással, majd a két iskola egyesítésével és helyváltoztatásával valósult meg. A korszellemnek megfelelően az Evangélikus „Geduly”-ból Állami Petrőczy Kata Szidónia Leánygimnázium lesz, az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma Zrínyi Ilona nevet kapja, jogilag pedig a következő évben, 1949-ben az előbbi olvad az utóbbiba, viszont az utóbbi költözik át Báthory utcai épületéből az előbbihez, a Jósa András u. 2.

¹ Korábbi tanulmányok: SZILÁGYI LÁSZLÓ: A háromszor született iskola. A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (1–3.). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2017. 4. 97–105.; 2018. 1. 79–93.; 2018. 2. 78–93. Azt hittük, szabadság – az iskolák államosításának akcióterve (Nyíregyháza, 1948). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2018. 3. 47–61.

sz. alá.² Zrínyi Ilona lett az egyesített leánygimnázium neve, a ma élők már így ismerik és szeretik. A költözéssel és a két leánygimnázium összevonásával nem csak két leányiskola, hanem két eltérő felekezeti egyházi iskola tantestülete és diáksága egyesült, a létszámbeli erő növekedését is megtapasztalva. A két iskola egyesítésének a praktikus és centralizációs okokon és a nevelés állami kontrollján túl volt még egy indítéka: az iskolai rendszer szovjetizálása és szekularizálása nem engedhette meg, hogy az egykori felekezeti iskoláknak akárcsak emléke – névváltoztatással, de különállásuk révén – fennmaradjon.

Evangélikus Leánygimnázium

Az akkori dokumentum-leletekből kiemelkedik az evangélikus leánygimnázium alapításának 30. éves jubileumi ünnepségének plakátja. 1948. május 30-án vagyunk, két héttel az államosítást kimondó törvény elfogadása előtt. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött. A kiállítás címe – „30 éves múlt, 3 éves terv” – jelzi az alkalmazkodást az új korszak feladataihoz. A helyi sajtó is ezen a címen harangozta be az eseményt.³ A magyar értelmiség és kulturális élet nagyjait várták: az operaház jeles művészt, Kurilla Gyárfást, Sőtér István író, irodalomtörténészt, Weöres Sándor költőt. Az ünnepi beszédet Ordass Lajos, bányai egyházkerület evangélikus püspöke mondta. A gimnázium választása nem lehet a véletlen műve: Túróczy Zoltánnal szemben ő mindvégig ellenezte, hogy az evangélikusok egyetlen nap alatt lemondjanak arról, amiért évszázadokig küzdöttek és magas színvonalon képviseltek. Mindvégig ragaszkodott az egyház nevelő-oktatási küldetéséhez, ahhoz, hogy az állam helyett a társadalom, szülők, diákok, az alapítók szellemében tarthassák meg iskoláikat. A csendes tiltakozásnak nem volt foganatja.⁴

Van adatunk arra nézve, hogy létezett olyan elképzelés, amely az állami vagy egyházi fenntartás kérdésében nem a „vagy-vagy”, hanem az „és” álláspontját vallotta. Nevezetesen, hogy az egyház is nagyobb mértékben tarthasson meg oktatási intézményeket, de az állam primátusa érvényesüljön. 1948 februárjában Benkő László, evangélikus leánygimnázium igazgatója Nyíregyházáról küldött Ortutay Gyula miniszternek

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNL.SZSZBML] VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. február 8.

³ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 27. 4.

⁴ Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 2. 3.

egy rövid tervezetet, amely szerint megmaradhatott volna bizonyos számú „egyházi jellegű iskola”, azonban erős állami befolyással. Ortutay ezt a tervezetet „ad acta” tette, s jelezte: az ügy „távolról sem ilyen egyszerű.”⁵ Benkő 1948 áprilisában arra is kísérletet tett, hogy a tanárválasztás immár igazgatói jogkör legyen, s azt csak utólag kelljen – tudomásul végezt – bejelenteni az egyházi képviselőtestületnek. A kérést elutasították – alternatíváknak nem nyílt tér.⁶ Ezt tükrözik a sajtó cikkei és hangvétele is.

Az immár államosított Petrőczy Kata Leánygimnáziumban a Nyírségi Magyar Nép szerint már „új tankönyvből, új szellemben” tanulhattak: tanáruk szerint a honfoglalás idején István király képviselte a haladást, most a szocialisták erősek.⁷

Beszámolnak az 1948–49-es tanév kezdetéről is a megyeszékhelyen, amely nagyszabású demonstrációval kezdődött: kirendelték az „új szellemű ifjúságot” az utcákra. A tömeg előtt menetelő 13 úttörő pajtás, mellükön egy-egy aranyozott betű – „Miénk az iskola” –, utánuk zászlókkal, és jelszavas táblákkal a többiek: „Köszönjük az iskolák újjáépítését, az olcsó tankönyveket! Jó tanulás, újjáépítés! Miénk a jövő! Éljen az MDP!” Úgy gondolják, hogy „100 éves mulasztást” kellett pótolniuk, s megújul az oktatás és az egész társadalom. De ugyanez a lap már arról számol be, hogy a Magyar Dolgozó Pártja eltávolítja saját soraiból „az osztályidegen, karrierista, korrupt elemeket”.⁸ Az ellenségkeresésnek nincs határa.

A sajtó hangvételével szemben az egész korszakot átható, lelkekben dúló indulatot, és az intézményi bizonytalanságot mutatják a közgyűlési jegyzőkönyvek: az államosítás lépésről lépésre, de igen gyorsan történt. Még 1948 szeptemberében is Nyíregyházán hat közösségi ház illetve iskola, s a központi elemi iskolában több szoba, a díszterem, még a központi bejárat és folyosó maradt az evangélikus egyházközség tulajdonában, így a diákok a főbejáraton nem is tudtak közlekedni a zárt ajtók miatt. Az államosítás következtében a helyi evangélikus egyház anyagi helyzete ráadásul ideiglenesen kisebb mértékben javult, bizonyos pótszükségletek fedezése és a nem sokkal korábban megemelt egyházi adó 15%-os mérséklése lehetővé vált.⁹

Az Evangélikus Egyház helyzete

Amikor az elcsalt „kékcédulás választások” után a „pócspetri ügy” keltette politikai hisztériában összeült az országgyűlés és 1948. június 16-án megszavazta „a nem állami iskolák és nevelő intézmények állami tulajdonba és irányításba vételét” (1948. évi XXXIII. törvény) az Evangélikus Püspöki Kar körrendeletben (190/II./1948) utasította az egyházközségeket a törvény végrehajtására. A nyíregyházi Elnökség is bejelentette, hogy az egyházközség teljes iskolai vagyona 1948. július 1-jei hatállyal állami tulajdonba ment át. A nyíregyházi evangélikus egyházközség az elemi iskola

⁵ KERESZTES CSABA: Ortutay Gyula és a katolikus iskolák államosítása. In.: SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Budapest, 2008. Új Ember Kiadó, 107.

⁶ Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára [NYEEL]. Jegyzőkönyv a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Képviselőtestületének 1948. április 11-i közgyűléséről. E/6. 1. 2. o. (6. pont).

⁷ Nyírségi Magyar Nép, 1948. szeptember 11. 3. Új tankönyvből, új szellemben tanulnak a diákok.

⁸ Nyírségi Magyar Nép, 1948. szeptember 4. 1.

⁹ NYEEL, Képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6, 1. 1948. szeptember 12-i közgyűlés jegyzőkönyve. 3–4.

dísztermében tartott 1948. július 18-i közgyűlésén (azaz éppen ott, ahol a Leánygimnázium létrejöttét is kimondták harmincegy évvel korábban) csupán egyetlen félmondatban jelzi: „Sajnálattal veszi tudomásul a Képviselőtestület, az egyházközség iskolai vagyonának elidegenítését...”¹⁰ Ugyanakkor tudunk az államosítással szembeni lakossági gyűlésekről is.¹¹

Elsődleges jogforrást a gyűlekezetek véleménye és a zsinat jelentett volna – ennek összehívására már nem volt idő. A hivatalos megbeszélések az állammal, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettessel csak 1948 tavaszán, április 19-én kezdődtek meg és folytatódtak május 20-án és 27-én, de a reformátuséhoz hasonló megállapodáshoz nem vezettek. Nem is volt szükség rá...

Az evangélikus egyház zsinata csak 1948 decemberében ült össze és 8-án el is fogadta a kész ténnyt, a kormány „egyezménytervezetét”. Túróczy Zoltán püspök a zsinatot lezáró imájában „nehéz válaszütről” beszél, arról, hogy Isten vezetése megmutatkozik a „külső kényszerítő körülmények hatásában is”; egy „küszöb” átlépéséről, amely után talán már bizalommal teli légkörben folyhat a munka. Imádkozott a Magyar Köztársaságért és vezetőiért is: „adj nekik minden dologban feltétlenül engedelmeskedő népet, amelyben ők a Te akaratod szerint cselekszenek. Vedd ki a népünk szívéből a gyanakodást és a bizalmatlanságot”. Meggyőződésnek mondja, amit remélt, vagy inkább csak szeretne volna remélni: „Meg vagyunk győződve, hogy mindaz, ami történt, csak keret lefektetése, és hogy ebben a keretben milyen élet lesz, azt az életet a jövő fogja megmutatni.”¹² Mint ismeretes, az egyezményt és egyezményeket a pártállam folyamatosan megszegte, s az új püspökök és világi előljárók az ő eltávolítását is elérték már két évvel később, 1950-ben.

Joób Olivér (1910–1969) nyíregyházi lelkésznek köszönhető, hogy a zsinat határozata megszóllaltatta a fájdalom hangját és fenntartotta az iskolafenntartás és állítás elvi jogát. Ezek szerint az evangélikus egyház „mély fájdalommal vesz búcsút nagy múltú és a magyar nép nevelésében páratlan jelentőségű iskoláitól és az azokban dolgozó pedagógusaitól.” Ugyanakkor kimondta azt is, amelynek alapját először az 1606-os bécsi majd az 1645-ös linzi béke fektette le, s amelyet még az 1946. évi I. tc-ben is megtalálunk: „egyházunknak állami alaptörvényeinkben is biztosított iskolafenntartási és – állítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”¹³ A lelkészt szókimondása, bátorsága, kommunizmus-ellenessége miatt folyamatos támadások, zaklatások érték a hatalom részéről. Nyíregyházáról 1969-ben elmozdították és máig tisztázatlan körülmények között baleset áldozat lett ugyanabban az évben.

¹⁰ NYEEL, Jegyzőkönyv a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Képviselőtestületének 1948. július 18-án a Központi Evangélikus Iskola dísztermében tartott üléséről. (4. o.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/E_Nyiregyhaza_Vegyes_Jkv_1939_1950/?pg=330&layout=s. Letöltés: 2019.01.26.

¹¹ RÓZSE ISTVÁN: A Tiszai Evangélikus Egyházkerület utolsó püspökválasztásáról (1992. december) http://ordass.hu/load_doc.php?doc=43 Letöltés: 2019.01.26.

¹² Részletek a zsinat 1948. december 8-i ülésének gyorsírásos jegyzetek alapján készült hivatalos naplójából. In.: CSERHÁTI PÉTER szerk.: Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971) – Életút és dokumentumok Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 2002. I. kötet., Dokumentumok, 208. 242.

¹³ MIRÁK KATALIN: Iskolaállamosítás – Evangélikus Egyház. In.: SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Budapest, 2008. Új Ember Kiadó, 279–280.

Elvileg a zsinat mondhatott volna nemet, de a többségnek elegendő volt annak a jognak a fenntartása, hogy a törvény szerint az állami iskolákban megmaradt a kötelező vallásitanítás. Ráadásul valamennyien tudták: a tét nem kevés, hiszen az ellenállás „rettenetes vérontást” vagy „véres kultúrharcot” eredményezhet. (A fenyegetés az állam részéről az evangélikus Reök Istvántól és Mihályfi Ernőtől származott.) Ha pedig a Szovjetunióban érvényesülő kommunista minta alapján cselekszik a hatalom, az a templomok lerombolását, hívők és papok halálát is jelentheti.

Az egyházak visszavonulását az a bűntudat is magyarázhatja, amely 1944-es német megszállást követő időszakban a sokak által képviselt passzivitásból és a két világháború közötti rendszer morális-politikai bukásából is fakadt. Ez azonban nem mindenkit érintett.

Az MDP politikájával, a törvénnyel, a kényszermegállapodásokkal kapcsolatos reményeknek pedig hamarosan véget vetett az Elnöki Tanács (5. sz.) törvényerejű rendelete, amely 1949 szeptemberében a kötelező helyett a választható hitoktatást vezette be, s ezzel gyakorlatilag, hosszabb távon azt megszüntette. (Ezzel szemben az állam és az egyházak közötti „megállapodások”-ban még a „kötelező iskolai vallásoktatás” jogáról és annak biztosításáról volt szó!)

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumában a korszellem és a politikai irányváltás kevésbé érezte hatását, de azt nem kerülték el, s nem teljesen akarták, – ahogyan erre az elejtett jelzők (demokrácia, szociális) utalnak. 1945-ben egy mindent felülmúló érzés, a béke, az újrakezdés vágya mozgatta őket. Fennmaradt a háború utáni legelső – alakuló – értekezlet jegyzőkönyve. Tizenegy, – ahogy akkor mondták – „kartárs” találkozott örömmel, hogy elkezdjék újra a közös munkát. M. Szerviczky M. Margit dr. igazgatónő szerint „Az emberek energiáját próbára tette a múlt, de a bajok legyőzésére erőt és kegyelmet adott az Úr, az Élet és Halál ura, az idők kormánykereket forgató Mindenható.” A tanítással és neveléssel a jövő Magyarországot kívánták megalapozni, „oly Magyarországot, ahol a krisztusi demokrácia érvényesül!”¹⁴

Az 1947/48-as (utolsó) egyházi iskolai évkönyvben az utolsó apáca-igazgatónő, M. Kovács Anna így írt: „Hazafias nevelésünk célja pedig nem lehet más, mint az, hogy a jövő demokratikus Magyarország önálló gondolkodású, tisztánlátó és szociálisan érző szellemi és fizikai dolgozók tömegére épüljön fel”. A munkásság, a parasztság, a „fizikai dolgozók” felé irányuló nyitás mutatta: a valódi együttműködés nem rajtuk múlt. (A katolikus egyház a földek felosztását sem ellenezte.)

A kétséges átmenetet, egyben a régi értékekhez való ragaszkodást fejezte ki az államosításkor (1948-ban) az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának névválasztása és annak módja: a tantestület és a diákság egyöntetű döntése volt. Egy katolikus, hitéhez ragaszkodó és az idegen hatalommal harcoló nő, mint példakép 1948-ban, a „fordulat évében” – kimondatlanul – az akkori elnyomók, a szovjethatalom és magyarországi

¹⁴ Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium irattára (Sipos László jóvoltából). Jegyzőkönyv, az Angolkisasszonyok nyíregyházi róm. kat. leánygimnáziumának alakuló értekezlete, Nyíregyháza, 1945. szeptember 4.

képviselői elleni kiállást is jelentette. A hidegháború és a kettéosztott Európa korszakának kezdetén az MDP országos és helyi vezetői ugyanakkor a magyar fejedelemszony Habsburg-ellenességét akár nyugat-ellenességnek is aposztrofálhatták, ki fogásuk tehát nem lehetett és nem is volt.

Az iskolák egzisztenciális értelemben nemcsak az egyházi fenntartótól, hanem fokozódó mértékben az államtól és a várostól is függtek már az államosítást megelőzően is.

A községi segélyt a város képviselőtestülete szavazta meg, s az összeget a vármegye közgyűlése jóváhagyta. 1940-ben ez az Angolkisasszonyoknál 2500 pengőt, az iskolasegélyt 1946. augusztus 1-től a forint bevezetésétől ugyanilyen forint összegben állapították meg az intézet számára, s a 2500 Ft-ot még 1947-ben is ki kívánták fizetni. Egy tomboló szélvihar a kereskedelmi iskola tetejét levitte, s rendbehozatala 5000 Ft plusz kiadást okozott az egyébként is anyagi gondokkal küszködő iskolának. A város megígérte a segítséget, de azt csak a községi segély terhére negyedévi előlegben tudta biztosítani.¹⁵

Már 1944-ben megkezdődött és 1947-ben folytatódott a Széchenyi utcai ingatlanok, a tanárok és növendékeik kálváriája, s e mögött egy megye kontra város ellentét is meghúzódott.

1944–45-ben az apácákat Budapestre rendelték szolgálatételre. A front közeledtének veszélyeivel M. Horváth M. Klotild, a helyettes rendfőnöknő, az intézet főnöknője, az iskola egyik alapítóanyja nézett szembe: gondoskodott az ott maradtakról és a vagyontárgyakról. A Széchenyi utca 38. sz. alatti kereskedelmi és elemi iskolát raktárként használták, ott dohányt és gabonát tároltak, s csak 1945 áprilisában tűnt úgy, hogy az épületet céljának megfelelően használatba vehetik.

Az internátus építését a Budapesten élő tulajdonos, Kovács Dezső mérnök 1944 márciusában éppen befejezte, amikor Magyarország német megszállásakor (1944 márciusában) a német katonaság, majd visszavonulásukkor (1944 októberétől) az orosz vette igénybe 1945-ig. Kényelmes hely volt az orosz tisztek számára, és a napokból hetek, majd hónapok lettek. Az intézet főnöknője 1945. április 20-án Erőss János főispán közbenjárását kérte, hogy az épületet visszakapják, hiszen „itt iskolai és nevelési célról van szó, (amit az oroszok, mint kultúrintézményt, állandóan sürgetnek)”.¹⁶ A háború- és németellenes magatartása miatt korábban bujkálni is kényszerült, a Kisgazdapárt jobboldalához tartozó főispánnak (1945. jan. 4. – okt. 27.) köszönhetően a lányok beköltözhetek, a háborús károkat a tulajdonos helyrehozta és az épületet a Magyar Szövetkezeti Központnak, annak hozzájárulásával pedig az Angolkisasszonyok részére bérbe adta. Fazekas János polgármester azonban 3 szobakonyhát dr. Pápay Endre városi főjegyzőnek, 4 szoba-konyhát és mellékhelyiségeiket dr. Demjén Józsefnek, az Állami Nemibeteg gondozó Intézet vezető orvosának kívánt biztosítani.

¹⁵ MNL SZSZBML, V.B. 77. VII. 175/1947. irattári jel, K: 15111/1947. Nyíregyháza, 1947. július 8. A 2500 Ft-os községi segélyről a polgármesteri hivatal határozata, K: 25954/1947. Fazekas János polgármester. Nyíregyháza, 1947. december 2. Az Angolkisasszonyok kérelme, K: 25954/1947. Nyíregyháza, 1947. november 9. M. Belezny M. Cecília iskola fenntartó főnöknő.

¹⁶ MNL SZSZBML, IV. B. 401. 4408/1945. M. Horváth M. Klotild levele a főispánhoz. Nyíregyháza, 1945. április 20. A levél sokkal későbbi, 1945. június 23-i érkezési bélyegzővel van ellátva.

Az 1947-es iskolakezdés ezzel már a kilakoltatás első lépését jelentette. 1947. augusztus végén az Angolkisasszonyok megkezdték a kollégiumban az újbóli berendezkedést, takarítási munkákat, de a város augusztus 27-én őket fenyegető határozatot hozott és utasította a végrehajtási ügyosztályt: „amennyiben az Angolkisasszonyok vonakodnék, úgy érdekelt felek kérelmére ellenök a kilakoltatási eljárást szakközégek útján foganatosítsa. Az Állam Rendőrség nyíregyházi kirendeltségét az esetleg szükségessé váló karhatalom kirendelése iránt keresem meg.”¹⁷ A lakásigénylők a helyszínen valóban megjelentek augusztus 30-án és felkészültek a bútorok elvitelére, a lakásban elhelyezett rendtagok és növendékek eltávolítására. Drámai pillanatnak voltak ekkor szemtanúi. Részben a máterek hívtak segítséget, részben maguktól jöttek „higgadt gondolkodású egyének” és az igénylőket jobb belátásra tudták bírni! Elvenni azt, ami nem az övék: ezt a két értelmiségi-tisztviselő sem akarta: „A lakásigénylők a helyszínen lévő egyének előtt úgy nyilatkoztak, hogy erre a lakásra többé igényt nem tartanak”¹⁸ – írta az esetről a polgármesternek M. Beleznay M. Cecília főnöknő, az iskolafenntartó nevében. Az Angolkisasszonyok a fennálló törvényekre, sőt a politikai helyzetre is hivatkoztak, mondván, az intézkedés jogszerűtlen, antidemokratikus és „a hároméves terv sikerét veszélyeztető határozat...amely ridegen elhalad 40 falusi kisleány kulturális sorsa, elhelyezése és több tanárnő lakáskérdése ügye mellett.”¹⁹ A polgármesteri határozatot mindezek után az alispán 1948. január 8-án meg is semmisítette, de a lakást újabb jelentkezőnek adta ki a város.

Az Angolkisasszonyok még az iskolák államosítását kimondó 1948. júniusi törvény és kiköltözésük után is reménykedtek (vagy inkább csak megpróbálták a lehetetlent és egyben hangot adtak igazságérzetüknek)! „Köztudomású tényt képez ugyanis, hogy a szerzetesrendek meghatalmazottjai most tárgyalnak abban a kérdésben, hogy mely iskolák működése marad tovább az Egyház irányítása alatt, s így még a mi sorsunk sincs eldöntve és nem lehet tudni, hogy az Intézetünk és a vele kapcsolatos tanuló Otthon átmege-c az Állam kezébe, avagy a mi kezünkben marad.”²⁰

A bizonytalanságot fokozta, hogy a törvényt (1948. XXXIII. tc.) júniusban fogadta el az országgyűlés, de annak végrehajtására a V. K. M. részéről a IV. államosító bizottság csak 1948. november 18-án szállt ki és hozta meg döntését az ingatlanokról. Az Angolkisasszonyok gimnáziumának ekkor végbement államosításkor a rendtagok számára az iskola főbejáratán való közlekedés jogát az államosító bizottság még fenn

¹⁷ MNL SZSZVBML. V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 12. számozott fol. 18592/1947. sz. alatti polgármesteri határozat.

¹⁸ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 25-26.fol., a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke 2878/1947. sz. véghatározata Kovács Dezső és neje részére. Bp., 1947. október 21. MNL SzSzBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 16. fol., K. 23026/1947. M. Bereznay M. Cecília levele a Szabolcs vármegyei alispánnak a kilakoltatási kísérletről. Nyíregyháza, 1947. szeptember 1.

¹⁹ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 15.fol. M. Bereznay M. Cecília fellebbezése a polgármesterhez, K. 19808/1948. Nyíregyháza, 1947. szeptember 1.

²⁰ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 31.fol. 149/1948. K. Nyíregyháza, 1948. január 8. M. Beleznay M. Cecília fellebbezése a polgármesternek címezve: MNL SzSzBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 32. fol. Nyíregyháza, 1948. július 19.

is tartotta és azt csak két évvel később, 1950. február 8-án szüntette meg.²¹ Az ingatlanvesztés ezzel együtt kisebb földterületet is érintett: az Angolkisasszonyoké volt 1949-ben 9. kat. hold 58 négyszögöles területi szántó (101,31 korona kataszteri tisztajövedelemmel), egy 1249 négyszögöles kert és 841 négyszögöl földadó alá nem eső terület.²² Az 1948-ban kijelölt területhatárokat a debreceni tankerületi főigazgatóság utóbb módosította a rendház kárára: az eredetileg az állam tulajdonába jutott 246 négyszögöl helyett 413 négyszögöl került ekkor az államhoz.

A szerzeteseknek, apácáknak mindenképpen menniük kellett: június 12-i keltezésel (tehát négy nappal az egyházi iskolák államosításáról szóló törvény megszavazása előtt) adta ki a katolikus püspöki kar az 5001/1948. sz. rendeletét, amely szerint „Egyházmegyei pap, szerzetes és szerzetesnő az esetleg most államosításra kerülő iskolákban igazgató, tanári, tanítói állást nem vállalhat. Ez a rendelkezés a hitoktatókra természetesen nem vonatkozik.”²³

Felmerül olyan történelmi értékelés, amely szerint az egyházi iskolák tanárainak helyzetét a baloldali pártok, de „mindent vagy semmi” elvét képviselő egyes egyházi vezetők is nehezebbé tették.²⁴ Másfelől az egyház látta és tudhatta: az elvilágiasodott és az állam által 1949 szeptemberétől meghatározott tankönyvekkel, tantervekkel, a pedagógusokat érintő „világnézeti átnevelés” szellemében tanítani csak belső meghasonlással vagy a mártíriumig menő ellenállással lehetett volna, az egyház álláspontja tehát helyes és egyértelmű volt.

Az egyház helyi képviselői még az utolsó pillanatban is reménykedtek. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában az ÁVO politikai hangulatjelentései között megtalálható: „Nyíregyházán az Angolkisasszonyok intézetében tanított [sic!] apácák elhagyták az iskola helyiségeit, és csak az oltárt vitték onnan el. A helyi plébános ezzel kapcsolatban annak a reményének adott kifejezést, hogy őszre könnyítések lesznek, és az apácák esetleg tanítani fognak, hogy fenntartásukat biztosíthassák.”²⁵

A rendet, a többivel együtt – a nyolc katolikus gimnázium ellátásához szükséges négy kijelölt tanítórend kivételével – 1950-ben szüntették meg.

Az egykori tantestületekből megmaradó tanárok mindezzel együtt igazodtak a kor és az állam szabta követelményekhez. Részt vettek a „népnevelő mozgalom”-ban: az iskola irodalmi körét Szitha Mária osztályfőnökként 1948/49 tavaszán több héten át

²¹ MNL SZSZBML VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai. 36. doboz. 1950. 36. doboz. VI/a. iskolák államosítása, Középkiskolák. Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma ingatlana államosításának jegyzőkönyve, Nyíregyháza, 1950. február 8. Jelen volt a kéttagú államosító bizottság, azaz Szabolcs vármegye Pedagógus Szakszervezetének titkára, Bikády József és a nagykállói általános iskola igazgatója, Toldy Margit, valamint a Függetlenségi Népfront képviselőjében Királyhalmi Jánosné nyomdász, a volt iskolafenntartó képviselőjében M. Tauffer Ilona ny. igazgató, M. Kovács Anna volt gimn. igazgató, valamint dr. Merényi Oszkár, a közgazdasági gimnázium igazgatója. A jegyzőkönyvet Toka Ilona ir. s. tisz. vezette.

²² MNL SZSZBML V.B. 77. Nyíregyháza megyei város polgármesterének iratai. VII. 122/1949. irattári jel. K: 11202/1949–50. Nyíregyháza, 1949. április 27. Komjáthy irodatiszt.

²³ SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története. III. Bp. 1987. 1143.

²⁴ BALOGH MARGIT: A demokratizálódás kudarc(a) (1945–1956) In.: Magyarország a XX. században. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 2000.

²⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 1.2. Kivonat a debreceni államvédelmi osztály hangulatjelentéséből, dátum nélkül. A jelentés július legvégén vagy augusztus legelején készülhetett). Takács Tibor történész jóvoltából.

vitte teherautókon a falvakba, tanyákra, ahol a kir. katos növendékekkel együtt a vilányt alkalmilag bevezetve fészerekbe színpadot állítottak fel, éltetve és valóban megélve a békét. A politikai propaganda csak áttételesen hathatott: táncoltak, zongorára és hegedűre írt klasszikus zeneszámokat, Móricz és Csehov egyfelvonásosokat adtak elő.²⁶

Kibúvó azonban nem volt és nem is lehetett: a rendszer számára gyanús tanárokat „elbeszélgetésre” az MDP részéről behívták, ahogyan a „rendszeres templomba járókat” is számon tartották. Kimondva-kimondatlanul ez a fajta megkülönböztetés vagy elnéző rosszallás még sokáig, a Kádár-korszak végéig fennmaradt.

Az államosítást követően az apácáknak el kellett hagyniuk a katedrát és elhagyták a várost is. 1948-es kitelepítésükkor az őt szerető tanítványok és szüleik búcsúztak tőlük: „1948 szomorú nyári éjszakáján mentem be édesanyámmal a zárdába, hogy még egyszer elbúcsúzzunk tőlük, akik nem tudták, milyen sors vár rájuk. Vittünk be mindent, amit csak tudtunk útravalónak: zsírt, lisztet, cukrot stb. Azokra az évekre gondoltunk, amikor a Máterek segítettek minket...” Az egykori diák, majd tanárkoléga Szitha Mária volt a visszaemlékező, ahogyan az egykori tantestület meghatározó alakjairól, a házalapító anyákról szintén ő emlékezett meg legszebben a rendszerváltás után.²⁷ Későbbi sorsukról nincsenek adataink.

Az államosítások jegyzőkönyvei

1948-ban is még a háborús időknek megfelelő paradoxonra, a „minden változik, azaz bizonytalan” és egyben a „minden változik, azaz megújul” érzésére lehetett építeni. A tanári karok egy része is megmaradt. Amivel nem számoltak: a veszteség tudata, annak lélektani és egzisztenciális ténye, az elveszített, elüldözött tanárok, iskolavezetők, diákok tudása és szellemisége. Ezekkel a veszteségekkel még az 1990-es években sem lehetett teljesen szembenézni. A gimnázium 90. éves fennállásának ünnepén a visszaemlékező ünnepi beszédekben nyoma sem volt a fejlődés és a büszkeség tudatán túl a hiánynak, a változás megrendítő rögzítésének.

A nyíregyházi evangélikus Geduly Henrik Leánygimnázium átadására ténylegesen 1948. június 19-én került sor. Az államosítás jegyzőkönyve mindössze egyetlen oldal. A jelen lévők – csupán három átadó és egy átvevő – valamennyien jól ismerték egymást. Átadóként Zsák Emil iskolai felügyelő, mint az átadó bizottság elnöke, Solymár János igazgató lelkész, (elismert, megbecsült tagjai a helyi evangélikus egyházközségnek), a tantestület részéről egy pedagógus, Nagy Istvánné, valamint átvevőként, – a „VKM által megbízott átvevő közege” – maga az igazgató, Benkő László. Érzelmi felhangja így – látszólag – nem is volt az átadásnak. Protokoll szerint maga az átadó bizottság elnöke (tehát az egyház képviselője) „kérte fel” az igazgatót, hogy a csatolt leltári kimutatás szerint vegye át a gimnázium ingó és ingatlan vagyonát. Az igazgatói ügyvitellel kapcsolatos leltárt már február 5-én

²⁶ SZITHA MÁRIA: Élet és iskola. Az élet iskolája. Nyíregyháza, 2004. Örökségünk Kiadó Bt., 111., 104. [SZITHA, 2004.]

²⁷ SZITHA, 2004. 43., 45–53.

felvették, s az átadást most – az akkori jegyzőkönyv alapján egyszerűen megtörténtnek nyilvánították.

A belső-külső küzdelemről és nehézségekről árulkodik azonban, hogy már 1948 nyarán Zsák Emil lemondott egyházközségi pénzügyi bizottsági elnökségéről és II. felügyelői tisztségéről. A képviselőtestületi közgyűlés 1948. szeptember 12-i közgyűlésen egyhangúlag mondott neki hálás köszönetet „sok szorgalommal, egyház iránti hűséggel” vitt munkájáért – távozását nagy veszteségként élték meg. Lemonddott ekkor a másik felügyelő, Hrenkó János is.²⁸ A gimnáziumot ezt követően 1948. augusztus 21-én államosította a IV. sz. miniszteri bizottság. A Kéttagú Államosító Bizottság pedig 1950. január 13-án döntött a gimnázium Jósza András utcai ingatlanának sorsáról.²⁹ Nézzük az utóbbi dokumentumot!

A Nyíregyházi Állami „Zrínyi Ilona” Leánygimnázium irodájában (Jósza András u. 2. sz.) ekkor felvett jegyzőkönyv rögzítette az előzményeket: ezek szerint a „Geduly” az államosítás után (tehát nem előtte), az Állami Petrőczy Kata Szidónia Leánygimnázium nevet kapta, de így csupán egy évig működhetett. 1949. augusztus 29-én (a V. K. M. 1280 – M. –3/1949/IV. sz. rendelete alapján beolvadt az Állami Zrínyi Ilona Gimnáziumba, (az egykori Angolkisasszonyok államosított Leánygimnáziumába), amely a Báthory utcából költözött ekkor a Jósza András u. 2. sz. alá. A „Zrínyi” a nyíregyházi tankerületi főigazgató értekezletén hozott döntés értelmében átvette a volt „Petrőczy” „ingó és ingatlan vagyonát”. (Ahogyan az államosított Angolkisasszonyok teljes ingatlan vagyona a Közgazdasági Fiúgimnázium tulajdonába került (Báthory utcai épületébe 1949. szeptember 12-én költöztek).

A korabeli levelezések és dokumentumok iskolánkban nem maradtak fenn. Az 1950. évi jegyzőkönyv azonban idézi az 1948. augusztus 21-i iskolaállamosítás jegyzőkönyvét: „a gimnáziumban és tanulóotthonban egyházi célokat szolgáló helyiségek a múltban sem voltak és jelenleg sincsenek. Ezért az egész ingatlan és annak felülépítményei, valamint tartozékai állami használatba jutnak.” Az ingatlan államosítását (Jósza András utca 2–6. sz.) a Kéttagú Államosító Bizottság mondta ki a Nyíregyházi Állami Zrínyi Ilona Ált. Leánygimnázium igazgatói irodájában 1950. január 13-án. Indoklása az előzőhöz hasonló: „mivel az ingatlan tulajdonosa a nyíregyházi ág. ev. egyházközség volt, az intézet teljes egészében tanítási célokat szolgált, ezért az ingatlan teljes egészében állami tulajdonba megy át.”³⁰

A jegyzőkönyv érdekessége, hogy leírja az épületek műszaki állapotát – szemszöge kritikái: az ingatlanok megfelelő színvonalúak voltak, de felújításra és korszerűsítésre is szorultak. Az iskolának földíngatlana nem volt ekkor és korábban sem.

Az államosítás utolsó – jegyzőkönyvben rögzített – mozzanata volt, hogy miután minden az állam tulajdonába került, a bizottság a volt evangélikus leánygimnáziumban és az Angolkisasszonyoknál talált hét fészületet, ezeket a 120 Ft értékű

²⁸ NYEEL, Egyházközségi képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6, 1. Az 1948. július 11-i képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve. 2. Az 1948. szeptember 12-i képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve. 1.

²⁹ MNL SZSZBML, VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai. 1950. 36. doboz. VI/a. iskolák államosítása, Középiscolák. A 2700/1949. V.K.M. Eln. sz. miniszteri rendelettel kiküldött kéttagú államosító bizottság jegyzőkönyve, 1950. január 13.

³⁰ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 1.

„ingóságokat” az evangélikus egyháznak illetve az Angolkisasszonyok zárdájának elküldte.³¹

A „Geduly” államosításával kapcsolatban a volt fenntartó „semmi kifogást vagy észrevételt” nem tett – próbálta volna! Endreffy Zoltán evangélikus lelkész a fenntartó képviselőjében írta alá a jegyzőkönyvet. Az 1970-es években konfirmándusaként ismerve karakán természetét, állíthatom: nem rajta múlt, hogy az ellenállás legcsekélyebb hangjának sincs nyoma a jegyzőkönyvben. A kérdés, mint láttuk, már felsőbb evangélikus egyházi szinten 1947–48-ban eldőlt.³²

Ugyanakkor a szóbeli és írásbeli tiltakozásra volt elvi lehetőség és példa még 1950-ben is, ahogyan azt az Angolkisasszonyoknál láthatjuk.

A volt Angolkisasszonyok Leánygimnáziumában 1950. február 8-án készült a jegyzőkönyv³³ a Báthory u. 30. számú épület államosításáról (az épületbe 1949. szeptember 12-én költözött a Széchenyi István Közgazdasági Fiúgimnázium). Megjeleníti előttünk az iskolaépület egykori hangulatát: „Az épület emeletes sárgára festett. A lépcsőházba egy kétszárnyú, vésett zárral ellátott befelé-nyíló, zöldre festett, fent két fixirozott 2 ablakszemmel ellátott ablakú, gerébtokos ajtón lépünk be... A lépcsőháztól az emeletre 28 lépcsőfokon megyünk fel. A lépcső mellett zöldre festett vaskorlát van. A lépcső kőből van... A vizet a Rendházhoz tartozó kút szolgáltatja. Kútja nincs az iskolának... Az ablakok és ajtók zöldre vannak festve. Mind a négy tanteremben vaskályha van... A jegyzőkönyvben nem írnak az épület minőségéről, állapotáról, s kritikai megjegyzésnek sincs nyoma. Az államosítás ellen a volt iskolafenntartó élhetett a fellebbezés jogával, és ezzel élt is!

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma képviselőjében két apáca, M. Tauffer Ilona nyugalmazott igazgató és M. Kovács Anna volt gimn. igazgató nem adta nevét az államosításhoz. Az ingatlan államosításáról a jegyzőkönyvet nem írták alá, mert „erre felhatalmazást az illetékes tartomány főnökségtől nem kaptak”, sőt a döntés ellen fellebbeztek a Szabolcs vármegyei Tankerületi Főigazgatóságnál!³⁴

A kéttagú államosító bizottság Bikády József, Toldy Margit a szemle után „döntését” úgy hozta meg, hogy „mivel az épület teljes egészében iskolai célokat szolgál, így állami tulajdonba kerül.”

Az egyesítést és a helyváltoztatást a praktikus okok mellett felekezeti különbségek és politikai szempontok is befolyásolták. Egy 1949. augusztus 16-án keltezett levélből tudjuk: az eredeti tervek szerint a volt evangélikus leánygimnázium költözött volna az egykori katolikus leánygimnáziumhoz. A tervet bíráló levél „városi hangokra” hivat-

³¹ A Petrőczy Kata Szidónia Gimnáziumban 30 Ft értékben 1 feszület, a Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban 90 Ft értékben 6 darab feszület volt. MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 2.

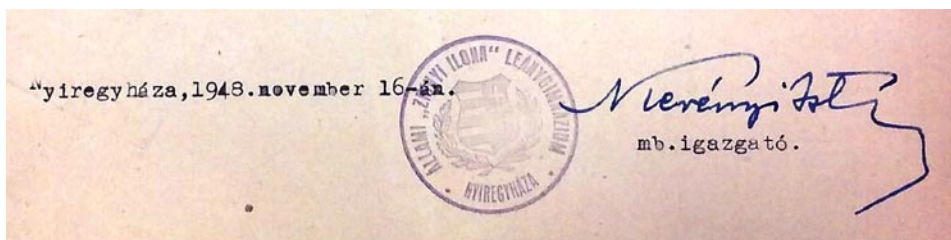
³² A Jegyzőkönyvet aláírta a kéttagú államosító bizottság részéről Bikády József (aki a ped. szaksz. vm-i titkár is volt), Toldy Margit. Az iskola nevében dr. Pazonyi Béla mb. igazgató, a volt fenntartó képviselőjében Endreffy Zoltán evangélikus lelkész, a Függetlenségi Népfrent képviselőjében Móra Pál községi kéményseprő váll. vez. írta alá a jegyzőkönyvet, valamint a jegyző, Urbán Erzsébet tanár. VI. 501. 36. doboz. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai 1950. VI./ iskolák államosítása. Nyíregyházi ált. és középiskolák. Középiskolák dosszié. Jegyzőkönyv, 1950. január 13.

³³ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz, Középiskolák dosszié. 1950. február 8-i jegyzőkönyv

³⁴ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai 1950. VI./ iskolák államosítása. Nyíregyházi ált. és középiskolák. Jegyzőkönyv, 1950. február 8.

kozik: a leányokat együtt egyetlen épületben nem lehetne elhelyezni, s az utóbbinak sem saját tornaterme, se udvara, se sportpályája, az előbbinek pedig mindene megvan. Ráadásul, – s ez volt a legfőbb érv – a rendház is ott van, az apácák (még akkor) jelen vannak, „így elkerülhetetlen, hogy a leánytanulók ne érintkezzenek naponta, sőt óránként az ottani apácákkal.” A levélíró „nemcsak demokratikus szempontból, hanem evangélikus egyházi szempontból” is féltette a lányokat, s felhívta a figyelmet: a költözés ebben a formában azt a benyomást kelti a városban, hogy a katolikus befolyás még mindig érvényesül. (Valójában ilyen képzet az országos események tükrében nem is keletkezhetett, ahogyan a lányokat sem egy másik felekezettől kellett „félteni”: többé nemcsak a katolikus, de evangélikus és civil szempont sem érvényesülhetett.)

Tény: az eredeti tervet a praktikus és talán a fentebbi felekezeti ok miatt is megváltoztatták, illetve kompromisszum köttetett: az új egyesített gimnázium nevét a katolikus fél adta, az iskolaépületet pedig az evangélikusok.

Az első, immár Zrínyi Ilona nevét viselő egyesült leánygimnáziumi pecsét a Kossuth-címerrel 1948-ból

Ezek a kezdeti feszültségek s még inkább a katolikus egyház államosítással szembeni ellenállása magyarázhatja, hogy az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumáról érdeemben sem az 50. éves jubileumi könyvben (1967-ben), sem a 80. évforduló kapcsán nem emlékeztek meg és a kívülálló számára – tévesen – úgy tűnhetett, hogy a két gimnázium között az evangélikus dominancia érvényesült.

Az államosítás után

Az államosítás utáni helyzetet levéltári források alapján pontosan rekonstruálni lehetetlen vállalkozás. Korábban sem keletkeztek nagy mennyiségben iratok, hiszen az intézkedések általában szóban történtek. A későbbi dokumentumvesztés okáról pedig Margócsy József egy véletlenül, a kuka mellett 1996-ban megtalált, majd a KGST piacról a megyei levéltárba került 1948-as iskolai iratcsomó kapcsán írja: „Az igazgatók általában azzal a marsutával kerültek vezető pozíciójukba, hogy az előző klerikális-fasiszta (így!) időszaknak az emlékét is ki kell irtani. Ennek egyik módja a régi irattár kiszórása volt.”

A selejtezés és a politikai szempontú „történelemcsinálás” valójában már a háború után megkezdődött: Az Angolkisasszonyoknál az 1945. szeptemberi alakuló értekezlet véletlenül fennmaradt jegyzőkönyve rögzíti: a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszté-

rium utasításának megfelelően az iskolákban megtörtént a „fasiszta jellegű, irredenta és szovjetellenes sajtótermékek és tankönyvek beszolgáltatása.”³⁵ A Geduly Henrik Leánygimnáziumban az 1944-es 1715 könyvtári könyvből 93-at vesztek el háborús kár miatt, 21-et minősítettek „fasiszta műnek” és további 14-et selejtezték ki 1948. január 1-jéig.³⁶

A töredékes források ellenére kirajzolódik a még élő egyházi kapcsolatok gyors leépülése, a bürokrácia elhatalmasodása, a vezető- és tanárcserék politikai célzottsága, a különböző társadalmi mozgalmak felértékelődése (általános iskolákban vadgesztenye, szilvماغ-gyűjtés, selyemhernyó tenyésztés, éticsiga gyűjtés stb.), a tanárok egymás közötti minősítésének gyakorlata. Egy példa: A párt és a társadalmi szervezetek kiküldöttei előtt értékeli a „Nevelj jobban mozgalom” keretében végzett munkát úgy, hogy az igazgató, a helyettese és valamennyi tanár mérlegre kerül: „Egymást minősítgetik, olykor vita után A-E fokozatok között!!!”³⁷

A középiskolák vagyoni-anyagi helyzete romlott, s az állam elsősorban az általános iskolák helyzetét akarta stabilizálni. 1948 novemberében dr. Benkő László megbízott igazgató a Petrőczy Kata (volt ev. Geduly Henrik) Leánygimnázium részére kérte a polgármestertől a községi segély kiutalását. Még a padlósúrolásra szánt 4 kg. marólúgot is polgármestertől igényelte. A segély folyósítását ugyanekkor kérte az Állami Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban Reményi István igazgató is.³⁸

A többi nyíregyházi középiskolában is nehéz volt a helyzet, de az általános iskolák érdekében dr. Gacsályi László tankerületi főigazgató rendeletére hivatkozva Nyíregyháza város valamennyi középiskolától elvont 50%-ot, s azt az általános iskolák számára biztosította.³⁹

A viszontagságos idők viszonylagos iskolai nyugalmanak nem pénzügyi, hanem belső okai voltak: az apácáknak menekülniük kellett, az iskola két elődjének tantestülete, – a Geduly Henrik Gimnáziumé és az államosított Angolkisasszonyok világi tanári karának összetétele viszont – lényegében nem változott.

Az államosítás és a két leánygimnázium egyesítésének rendjét olyan igazgatók biztosították, akiket erre tudósi vagy közéleti aktivitásuk alkalmassá tett. Személyükben képviselheték a folytonosságot és annak látszatát is, hiszen a korábbi egyházi

³⁵ Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium irattára. 1945. szeptember 4-i alakuló értekezlet jegyzőkönyve.

³⁶ Jelentés a könyvtári állományról, 1948. január 1. Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium Könyvtára. Sipos László könyvtáros jóvoltából.

³⁷ MNL SZSZBML, VIII. 233. Nyíregyházi alapfokú iskolák iratai fond törzslapja. Margócsy József megjegyzése a VIII. 198. fondhoz csatolt áttekintő iratjegyzéken. (A nyíregyházi evangélikus elemi iskola iratai. 1945–1952). 1., 3.

³⁸ MNL SZSZBML, V. B. 77. VII. 211/1948. irattári jel, K: 31707/1948. Hiv. sz.: 26857/1948. Nyíregyháza, 1948. november 17. Dr. Benkő László mb. igazgató. Továbbá: 26837/1948. Marólúg kiutalásról (rajta a pecsét): MNL SZSZBML, V. B. 77. XI. 23/1948. irattári jel, K: 23389/1948. Nyíregyháza, 1948. augusztus 27. A Zrínyi kérelme: MNL SZSZBML, V. B. 77. VII. 175/1947. irattári jel, K: 31671/1948. Nyíregyháza, 1948. november 16. Reményi István íg. (rajta a pecsét).

³⁹ MNL SZSZBML, V. B. 77. 211/1948. irattári jel. A város az elmúlt költségvetési évben a Geduly-nak évi 2000 Ft-ot, az Angolkisasszonyok Intézete számára évi 2500 Ft-ot fizetett ki. A folyó kiegészítő költségvetési évre ennek az összegnek az 5/12-ed részét irányozták elő. K: 25711/1948. Nyíregyháza, 1948. szeptember 20. Kiss Zoltán polgármester. A Petrőczy-nek így eredetileg 850 Ft-ot, az Angolkisasszonyok egykori intézete számára 1000 Ft-ot irányoztak elő, (a Kossuth Gimnáziumnak 850 Ft-ot, a Kalvineumnak 1000 Ft-ot). Ezen összegek 50 %-át kaphatták meg. MNL SzSZBML V. B. 77. K. 26837/1948. Nyíregyháza, 1948. november 10. Kiss Zoltán polgármester. K: 32851/1948. Nyíregyháza, 1948. november 29. Kiss Zoltán polgármester.

iskolák diákjai, tanárai voltak: dr. Benkő László 1948-ban a volt „Gedulyban”, dr. Pazonyi Béla az immár egyesített Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban (1949–1950) volt igazgató, a katolikus iskolából érkezett s lett vezető Horváth Sándor (1950–1954) és dr. Margitics Gyuláné (1954–1958).

A rövid időre szóló igazgatói megbízatások mutatták: a hatalom a megfelelő embert kereste a posztra. Ennek példája lehet az előbbi felsorolásból kimaradt Reményi István személye és 1949-es (tehát egy évig tartó) igazgatósága: róla biográfiák, források sem szólnak.

Dr. Benkő László (1912–1994) tudós volt és kevésbé oktatáspolitikus és semmiképpen sem „jó káder”. Emléke – sajnos – Nyíregyházán nem is maradt fenn, szemben a szegedi emlékezettel és a magyar nyelvtudománnyal. Pályáját a sokoldalúság, szellemi értelemben a népi és nemzeti témákhoz való vonzódás jellemezte, a néprajztól, a „falukutatáson és a nemzetnevelésen” át a nyelvtudományig. Szülővárosában, Szegeden doktorált néprajz-tudósként [A „Halott vőlegény” története (balladatípus-tanulmány), Marosvásárhely, 1934.]. Tanári pályáját magyar–német–latin szakjaival a nyíregyházi Kossuth Gimnáziumban kezdte óraadóként, ezt követően Sopronban is tanított, s innen került a nyíregyházi Evangélikus Leánygimnázium élére, amely az államosítást követően vette fel a Petrőczy Kata nevet. Politikai nézőpontjára következtethetünk a *Nevelők a Parasztpártban* című írásából (Szabad Szó, 1948. november 16.), s 1956 októberében a főiskolai tanárok ülésén egy jó szándékú felszólalásából (Szegedi Néplap, 1957. április 26.), amely aztán politikai árnyékként kísérté végig pályafutását. Később bekapcsolódott a CSEMADOK munkájába és az ELTE címzetes egyetemi tanári címmel tisztelte meg, de legtermékenyebb éveit 1953-tól 1977-ig szülővárosában, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán töltötte (a Magyar Nyelvészeti Társaság főiskolai tanára volt). Neki köszönhetjük az első magyar költői szótár megjelenését (*Juhász Gyula költői szótára*, 1972), a lexikográfia alapjainak lerakását, s ő irányította a leíró magyar mondattan tantervi fejlesztését is. „Előadásain, szemináriumain, szigorlatain és diákköri foglalkozásain magyartanárok generációi tanulták meg tisztelni emberi és szakmai igényességét” és a hivatás szakmai alapjait. 80. születésnapján Szathmári István köszöntötte a Magyar Nyelvőrben s egy évvel később már a nekrológban olvashatjuk a fent idézett mondatot a kiváló tanárról, s tudóstársról.⁴⁰

Pazonyi Béla, a kiváló vegyész, számos akadémikus útját egyengette tanárként Rimaszombaton és Nyíregyházán (igazgatósága előtt az 1948–49. tanévben az államosított Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított) később az MTA Agrobiológiai Intézetének kutatójaként dolgozott Budapesten, ahol az élesztők szénhidrátjainak szétválasztásával és átcsoportosításának vizsgálatában ért el eredményeket.⁴¹ Egyetlen iskolatörténeti adat villantja fel helyzetét. Amikor az iskolai KISZ-titkárral konfliktusa alakult ki, ő mondta ki:

⁴⁰ SZATHMÁRI ISTVÁN: Benkő László köszöntése 80. születésnapján. Magyar Nyelv, 1993. 1. sz. 123–124. *Szathmári István: Végső búcsú Benkő Lászlótól.* Magyar Nyelv, 1994. 3. sz. 372–373. *Békési István: Benkő László (1912–1994).* Magyar Nyelvőr, 1994. 4. sz. 471–472.

⁴¹ DANIS TAMÁS: Az Egyesült Protestáns Gimnázium neves tanárai és jeles diákjai. <http://www.rimaszombat.polgarinfo.hu> Igazgatósága előtt az 1948–49. tanévben megtaláljuk nevét a Nyíregyházi Állami Kossuth Lajos Gimnázium évkönyvében a tanári névsorban. A Nyíregyházi Állami Kossuth Lajos Gimnázium évkönyve az 1948–49. iskolai évről az iskola fennállásának 88. évében. Szerk.: Tóth István. http://medit.lutheran.hu/files/ertesito_nyiregyhaza_1948_1949.pdf

vagy ő vagy a titkár távozik az intézményből! A diákok és tanárok pedig közösen vonultak a Művelődési Osztály elé és álltak ki mellette. Sokáig nem is maradhatott tisztében.

Horváth Sándor (1916–2014) latin-történelem szakos tanár gazdag tanári, igazgatói, emberi életútjának emlékezetét a mai gimnáziumban külön vitrin és a városban több mint hétezer egykori tanítványa őrzi. Három gimnázium is tisztelheti benne volt tanárát: a Szent Imre Gimnázium, amely a Kir. Katolikus Gimnázium jogutódjaként jött létre, a Kossuth Lajos Gimnázium és a Zrínyi Ilona Gimnázium. Helytörténész-ként is maradandót alkotott: a megyei levéltárban ő dolgozta fel elsőként az 1945-ös földreform megyei történetét, a Kossuth Emlékkötetben megjelent megyetörténete pedig alapja lett a megyei honismereti mozgalomnak. Pedig a „három T” kultúrpolitikájában csak a túrt kategória jutott neki: 1956-ban a Kossuth Gimnázium igazgatójaként vállalta a diákság koordinálását és részt vett az értelmiségi forradalmi bizottság létrehozásában. A forradalom után igazgatói beosztásából fegyelmi úton bocsátották el, a Vasvári Gimnázium után egy ideig az 1. sz. Általános Iskolában is tanított, s csak rehabilitálását követően térhetett vissza a Zrínyibe.⁴² A 100 éves Zrínyi Gimnázium alapítástörténetének kutatásakor egyik első forrásom az általa megírt, akkor 50. évét ünneplő iskola története volt, annak ellenére, hogy a kötelező és sokak által komolyan is vett mondatokat a „szocialista ember” formálásának pedagógiájáról természetesen ő is leírta, az Angolkisasszonyok iskolatörténetéről pedig meg sem emlékezett. Ady szavai vezérelték mindig: „...embernek maradni az embertelenségben...”

Dr. Margiticsné Balicza Valéria (1907–1989) a Nyíregyházi Polgári Leányiskola után az 1921/22. tanévtől a Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Leánygimnázium V. osztályában folytatta tanulmányait, s a Pázmány Péter Tudományegyetemen megszerzett diplomája után 1937-től az Angolkisasszonyok B.M.V. Intézetében természetrajzot és földrajzot tanított. Emellett számtalan karitatív egyházi szervezet tagja, s az Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Szövetsége nyíregyházi csoportjának titkára volt.

Erélyét, tapintatát, segítőkészségét és nem kis diplomáciai érzékét mutatja egy eset 1957 januárjában. A vád szerint az egyik nyíregyházi igazgató-elvtárs lányát „üldözték” az iskolában, mert hittanra nem járt. Szitha Mária – az igazgatónő mellett, tolmácsi szerepéből kilépve – az iskolában megjelenő városi szovjet katonai parancsnoknak és a Debrecenből érkező GPU főnöknek ekkor azt találta mondani: „Ez hazugság, de ha igaz volna, akkor sem lenne Maguknak semmi köze hozzá, ez magyar belügy.” Az „ellenforradalom” leverésében nyújtott szovjet segítséget pedig a szókimondó tanárnő így jellemezte: „a magyar nép nem kérte Önöket erre a szíves-ségre, legfeljebb Kádárék.” Természetesen feljelentették, de az ügynek komolyabb következményei nem lettek hála az igazgatónő kiállításának és annak, hogy a tanárnőt a tantestületen belül is sokan támogatták: 1945-től egészen 1968-ig ő volt az iskola szakszervezeti bizalmija.⁴³

⁴² Unokáink is olvasni fogják. Kulturális, Művészeti és hagyományőrző internetes magazin. Szerk.: ÉSIK SÁNDOR. <https://napkeletnepe.hu/2018/01/17/horvath-sandor/>. PETRASKÓ ZOLTÁN: In memoriam Horváth Sándor. http://nyirvave.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=586:im-memoriam-horvath-sandor&catid=40:olvasoszoba&Itemid=67

⁴³ SZITHA, 2004. 107., 331.

A komolyabb ellenállást, különösen az 1956-os forradalomban való részvételt azonban a hatalom kegyetlenül megtorolta, megtoroltatta. Rácz István (1904–1966) az 1952–55. közötti tanévekben a Zrínyiben óraadó, majd a Vasvári Pál Gimnázium rendes tanára volt – az 1956-os forradalomban hét napig a Városi Munkástanács elnöke, tehát a város első számú vezetője lett. A szabadságharc leverése után a váci börtönbe hurcolták. Feleségének megsegítésére a tanárkollégák segélycsomagot állítottak össze, de ezt feljelentette valaki a tantestületen belül. (Börtönnaplója 1957-ből nemrégiben került elő).⁴⁴

Angolkisasszonyok akkori igazgatóinak és az apácáknak a sorsáról semmit sem tudunk. Vajon hová kerültek, s hogyan vészelték át a legnehezebb éveket? A pápai jogú női szerzetes rendjét 1950-ben „oszlatta fel” a kommunista hatalom. A politika és az oktatáspolitikai szótára is teljesen megváltozott – az alább idézett mondatok természetesen ezt a változást is tükrözik.

Az Angolkisasszonyok nyíregyházi Sancta Maria Intézetének és egyben iskolájának alapító főnöknője Lengyel Mária Júlia (1863–1946) még 13 évesen mondta el: „Fogadok örökre szegénységet, tisztaságot és engedelmességet.” A város szeretett „Lengyikéje” 1936-ban tette le Aranyfogadalmát, azaz ünnepelte szerzetesi fogadalma 50. évfordulóját az Angolkisasszonyok egri intézetének kis kápolnájában. A háború utáni diktatúra kiépülését, az egyházi iskola államosítását, a rend megszüntetését és illegálisba kényszerítését már nem kellett megélnie: 1946. december 29-én halt meg az egri rendházban „Isten hűséges szolgálatában és a halhatatlan lelkek üdvének szentelt, érdemekben gazdag élet után”.⁴⁵ A Bazilika altemplomában nyugszik, ahogyan rendtársai és a katolikus iskola alapítója, Énekes János is. Az iskolatörténeti kutatások kapcsán Egerben járva, Komiszár Dénes helytörténésszel 2017 őszén helyeztünk el emlékükre virágot.

Az apácák az 1940-es évek iskolai évkönyvekben, az iskolatörténeti írások végén mindig a hajnali zsoltó részét, az ókeresztény „Te Deum” himnusz egy mondatát idézték, amely hálaadásként egy tanév lezárásakor, vagy olyan jelentős ünnepi alkalmakkor hangozhat fel, mint pápa-, királykoronázás, püspökszentelés, betegségből való felgyógyulás vagy egy megnyert csata:

„In te, Domine speravi, non confundar in aeternum” = Te benned van reményem, Uram, ne hagj soha megszégyenülnöm!

A könyörgésre a történelem adta meg a választ: olyan első tanulójuk, mint Szántó M. Erzsébet CJ szerzetesnővér, aki az 1990-es években egyik újraindítója lett a rend iskoláinak, vagy mint özv. Sir Lászlóné Fodor Filoména,⁴⁶ aki e sorok írójának írta iskolatörténeti visszaemlékezése végén, legidősebb zrínyis diákként 2018-ban, a centenáriumi évében:

„Elbúcsúztam az Angolkisasszonyoktól, Ward Mária hű leányaitól, akik az ott töltött 11 év alatt olyan lelki útravalóval láttak el, ami nagyon nehéz életemen át táplált és még mindig egyre erősebben táplálja 95 éves, az utolsó útra készülő lelkemet.”

⁴⁴ SZITHA, 2004. 87., 97. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/345-353.pdf>; FAZEKAS, 2001. 17.

⁴⁵ Aranyfogadalmáról: Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1936. szeptember 1. 3. Haláláról: Évkönyv, 1946–47. 1. Aranyfogadalmáról: Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1936. szeptember 1. 3.

⁴⁶ Sir Lászlóné, sz. Fodor Filoména kézírata. Eger, 2018. 13.